

درس آشنایی با رجال و درایه استاد سید مجتبی نورمفیدی

تاریخ: ۱۰ اردیبهشت ۱۳۹۰
مصادف با: ۲۶ جمادی الاول ۱۴۳۲
جلسه: ۲۸

موضوع کلی: تهذیبین

موضوع جزئی: آشنایی با تهذیب و استبصار

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

آشنایی با تهذیب و استبصار:

کتاب تهذیب:

قبل از بحث از اعتبار کتاب تهذیب الاحکام و استبصار مطالبی را راجع به ویژگی‌ها و امتیازات این دو کتاب عرض می‌کنیم، در رابطه با کتاب تهذیب الاحکام عرض کردیم این کتاب در واقع شرح کتاب مقنعه شیخ مفید می‌باشد لذا ترتیب ابواب آن مثل ترتیب کتاب مقنعه است که از کتاب طهارت شروع می‌شود و به کتاب ارث و حدود و دیات ختم می‌شود، تعداد کتب تهذیب الاحکام ۲۳ کتاب است و ۳۹۳ باب دارد البته گرچه کتاب حدود و دیات و ارث در تهذیب مجموعاً تحت عنوان یک کتاب ذکر شده اما در کتب متأخرین این دو از هم تفکیک شده‌اند و به عنوان دو کتاب مستقل ذکر شده‌اند. در آخر کتاب تهذیب بخشی به نام مشیخه ذکر شده که برای اتصال اسناد است، این روش از زمان شیخ صدوق باب شد که در آخر من لایحضره الفقیه بخشی به نام مشیخه کتاب آوردند و قبلاً عرض کردیم که وجه آوردن بخشی به نام مشیخه این بوده که برای پرهیز از تطویل، اسناد روایات در متن کتاب حذف شده و طرق اتصال شیخ صدوق به ائمه معصومین (ع) و راویان در آخر کتاب آورده شده و شیخ طوسی هم همین کار را در کتاب تهذیب انجام داده است، البته شیخ طوسی این کار را از باب سیزده کتاب طهارت شروع کرده که علت آن را بعداً عرض خواهیم کرد. بعضی در تعداد کتب تهذیب گفته‌اند تهذیب مشتمل بر ۲۱ کتاب است و بعضی کتب تهذیب را ۲۳ کتاب ذکر کرده‌اند، علت این اختلاف، ادغام بعضی از کتاب‌ها با یکدیگر می‌باشد. مجموع احادیث کتاب تهذیب حدود ۱۴۰۰۰ حدیث می‌باشد، البته مرحوم شیخ آقا بزرگ تهرانی تعداد روایات را ۱۳۵۹۰ روایت ذکر کرده است^۱ که این ممکن است بر طبق بعضی از چاپ‌ها باشد. ولی طبق چاپ‌های دیگر روایات تهذیب را حدود ۱۳۹۸۸ روایت ذکر کرده‌اند، اگر خواسته باشیم تعداد روایات تهذیب را با کافی مقایسه کنیم روایات تهذیب حدود ۲۰۰۰ روایت از کافی کمتر است اما تعداد روایات فقهی کتاب تهذیب از روایات فقهی کتاب کافی بیشتر است چون کافی مشتمل بر مباحث اخلاقی و اعتقادی و مباحث دیگر هم می‌باشد ولی در تهذیب، بیشترین روایاتی که نقل شده روایات فقهی می‌باشد.

^۱. الذریعه، ج ۴، ص ۵۰۴.

روش نگارش کتاب تهذیب:

به طور کلی دو روش در کتاب تهذیب وجود دارد:

روش اول: روش اول که تا باب چهارده کتاب طهارت اعمال شده به این صورت است که ایشان ابتدا فتاوای مقنعه را نقل کرده بعد ادله آنها را ذکر می‌کند و بعضاً به روایات وارده از طریق عامه هم اشاره می‌کند و در عین حال به بعضی از مباحث اصولی و قرآنی و ادبی هم می‌پردازد چون بنای شیخ طوسی از ابتدا این بوده که کتاب مقنعه را شرح کند و مرحوم شیخ طوسی در مقدمه‌ی کتاب هم به این مطلب تصریح کرده‌اند اما ظاهراً این روش به نوعی باعث بسط و گسترده‌گی بیش از حد این شرح شده و به همین خاطر از باب چهارده به بعد روش ایشان در کتاب عوض می‌شود.

روش دوم: در این روش شیخ طوسی عمدتاً به ذکر روایات شیعه اعم از متعارض و غیر متعارض می‌پردازد؛ یعنی روایات عامه را نقل نمی‌کند یا کمتر نقل می‌کند، وارد مباحث اصولی و قرآنی نمی‌شود و از همین جا شروع می‌کند به اختصار در ذکر سند؛ یعنی سند روایت را با اسم کسانی که روایت را از کتاب یا اصل آن‌ها گرفته آغاز می‌کند و به همین جهت هم بخش مشیخه را در آخر کتاب آورده است؛ یعنی به طور مشهودی شیخ طوسی از اول کتاب تا باب چهارده از کتاب طهارت به یک روش و از آن به بعد تا آخر کتاب روش دیگری را در پیش گرفته است.

البته شیخ طوسی در مقدمه تصریح می‌کند که وجود روایات مختلف در بین شیعه باعث شده بود که به ما طعنه بزنند و به این بهانه بخواهند مذهب ما را باطل اعلام بکنند لذا یکی از دوستان از من خواست که برای حل این مسئله کتابی را بنویسم؛ یعنی غرض اصلی شیخ طوسی از تألیف کتاب تهذیب این بوده که تعارض بین روایات متعارضه را حل بکند اما در مقام عمل این اتفاق نمی‌افتد؛ یعنی در کتاب تهذیب مجموع روایاتی که متعارضند حدود ۵۰۰۰ روایت می‌باشد که معلوم می‌شود شیخ طوسی (ره) از هدف اصلی خود فاصله گرفته؛ یعنی شیخ طوسی بین دو محذور گیر کرده بوده؛ از یک طرف می‌خواست کتاب مقنعه‌ی شیخ مفید را شرح کند و از یک طرف خواسته که تعارض بین روایات متعارضه را حل بکند و چون در همه‌ی فتاوای شیخ مفید روایات متعارض وجود نداشته و ذکر مستندات همه فتاوای شیخ مفید با غرضی که از تألیف کتاب داشته که حل روایات متعارضه بوده منافات داشته لذا به نظر می‌رسد شیخ طوسی در رابطه با کتاب تهذیب الاحکام با این دو محذور مواجه بوده که از یک طرف بنای تألیف این کتاب بر حل روایات متعارضه بوده و از طرف دیگر خواسته کتاب مقنعه شیخ مفید را شرح بدهد لذا بعداً تصمیم می‌گیرد که کتاب استبصار را بنویسد.

خصوصیات کتاب تهذیب:

خصوصیت اول:

خصوصیت اول اینکه تعداد روایات فقهی کتاب تهذیب از سایر کتب اربعه بیشتر است؛ مثلاً فروع کافی حدود ۱۱۰۰۰ روایت و یا من لایحضره الفقیه حدود ۶۰۰۰ روایت دارد ولی تهذیب ۱۴۰۰۰ روایت دارد که عمده این روایات فقهی هستند.

خصوصیت دوم:

خصوصیت دوم اینکه روایات کتاب تهذیب منحصر به روایات موافق با فتوای شیخ مفید نیست بلکه هم آن روایات را ذکر کرده و هم روایات متعارض را و بعد به جمع آنها پرداخته است که خود شیخ طوسی می‌گوید مجموع روایات متعارض حدود ۵۰۰۰ روایت هستند.^۱

خصوصیت سوم:

خصوصیت سوم که هم در کتاب تهذیب وجود دارد و هم در کتاب استبصار مشاهده می‌شود شیوه‌های مختلفی است که شیخ طوسی برای جمع بین روایات اعمال کرده که در آن شیوه‌ها بعضاً به یک قواعد مهم اصولی برخورد می‌شود که استقضاء آن قواعد اصولی می‌تواند مطالب مفیدی را برای انسان فراهم بکند.

کتاب استبصار:

«الاستبصار فی ما اختلف من الاخبار» عنوان کامل کتاب استبصار می‌باشد که از این عنوان فهمیده می‌شود که این کتاب فقط اختصاص پیدا کرده به روایات متعارض، به کتاب استبصار و تهذیب از باب تغلیب «تهذیبین» هم گفته می‌شود، استبصار در واقع تلخیص کتاب تهذیب الاحکام است چون شیخ طوسی در مقدمه‌ی کتاب تهذیب هدف خود را از تألیف کتاب تهذیب رفع اختلاف اخبار متعارض نقل کرده ولی عملاً چون مواجه بوده با محذور شرح کتاب مقنعه نتوانسته این غرض را اعمال بکند و به خاطر همین شروع می‌کند به نوشتن کتاب استبصار و در واقع کتاب استبصار خلاصه‌ای است از کتاب تهذیب الاحکام که اختصاص پیدا کرده به ذکر روایات متعارضه و بررسی آنها؛ یعنی نسبت بین کتاب تهذیب و استبصار اعم و اخص مطلق است. شیخ طوسی در مقدمه‌ی کتاب استبصار می‌گوید: بعضی از اصحاب ما که کتاب تهذیب را دیده‌اند که مشتمل بر روایات حلال و حرام است از ما خواستند کتابی بنویسیم که در آن جداگانه به روایات متعارضه پرداخته شود و من هم این خواسته را اجابت کردم و روایات مطابق با فتوا و سپس روایات مخالف را ذکر کردم و بعد به جمع بین آنها پرداختم.

قاعدتاً کتاب استبصار حتی از نظر تعداد باب‌ها و تعداد روایات مختصرتر از کتاب تهذیب است چون وقتی بنا بر این باشد که فقط روایات متعارض جمع شود خود به خود بعضی از ابواب از این کتاب حذف شده چون در همه ابواب و فروع فقهی روایات متعارض وجود ندارد لذا تعداد ابواب در کتاب استبصار تلخیص شده است. تعداد روایات این کتاب حدود ۵۵۱۱ روایت است و همه این روایات هم جزء روایات متعارضه هستند، البته مرحوم شیخ در این کتاب هم بخشی به نام مشیخه

۱. عده الاصول، ج ۱، ص ۱۳۷.

در آخر کتاب ذکر کرده‌اند که در آن بخش، اتصال اسناد روایات را ذکر کرده‌اند و همچنین طرق شیخ طوسی به مشایخ یا اصول معتبری که روایات را از آن‌ها اخذ کرده بیان شده است.

سؤال: با توجه به اینکه استبصار تلخیص کتاب تهذیب الاحکام است چرا جزء کتب اربعه ذکر شده است چون کتب اربعه جوامع روائی اصلی شیعه هستند حال چرا با وجود اینکه روایات استبصار در تهذیب هم هست باز استبصار به عنوان یک کتاب مستقل و در شمار سایر کتب اربعه قرار گرفته است؟

استاد: شاید اختصاص این کتاب به روایات متعارضه و اهمیتی که این مسئله داشته باعث شده که کتاب استبصار به عنوان یک جامع روائی در شمار سایر کتب اربعه قرار بگیرد، حل تعارض بین روایات متعارض مسئله‌ی مهمی است که از این جهت کتاب استبصار کتابی منحصر به فرد است و نمی‌شود کسی فقیه و اهل اجتهاد و استنباط باشد اما از این کتاب بی‌نیاز باشد.

بحث جلسه آینده: بحث از اینکه آیا جمیع روایات تهذیب و استبصار معتبرند یا نه در جلسه آینده مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

«والحمد لله رب العالمین»